
СИСТЕМА ДОГОВОРІВ ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ

*Гребенцікова Тетяна Аркадійвна,
студентка 5-го курсу факультету
заочного та вечірнього навчання
Одеська національна юридична академія*

Римська юриспруденція створила розгалужену систему договорів, яка забезпечувала надійну правову основу ділових відносин. Римське договірне право класичного і післякласичного періодів – результат тривалого розвитку, вдумливого аналізу і відбору практики преторів. Багато договорів були рециповані пізнішими правовими системами, а відтак збереглися і в сучасному праві.[1,с.367]

Договір (contractus) – двостороння угода, в якій висловлено волю двох сторін, спрямована на досягнення певного правового результату – виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків. Іншими словами, договір є угодою двох або кількох осіб про здійснення певної правової дії або про утримання від здійснення певної дії.

Договір – це вольовий акт. Він не може виникнути всупереч волі сторін, однак це саме акт, дія, внаслідок якої виникає зобов'язання, одна із підстав виникнення зобов'язань. Не кожна угода ставала договором. Юридичну чинність вона набувала лише за умови додержання обов'язкових вимог: вільного волевиявлення сторін, правосуб'єктності сторін, відповідної форми волевиявлення, визначення предмета договору, реальності виконання дій, що становлять предмет договору.[2, с. 86] При недодержанні цих вимог договір міг бути визнаний недійсним.

Римська договірна система, як досить розгалужена і багатогалузева, охоплювала всі господарські відносини. Вона розрізняла два види договорів: контракти і пакти, які істотно відрізнялися один від одного.

Контракти як формальні угоди визнавалися приватним правом і забезпечувалися позовним захистом. Система контрактів була замкнутою, через що тривалий час не визнавалися ними угоди, не передбачені приватним правом. Однак під впливом потреб товарообігу, що швидко розвивався, класичне і післякласичне приватне право допускає певні відхилення.[3,с.56]

Контракти поділялися на види за різними підставами:

- залежно від процедури укладення договорів розрізняли чотири види контрактів: *вербальні, літеральні, реальні і консенсуальні*.

Вербальними називали договори, які укладалися на підставі усного проголошення певних слів, формул або фраз. Юридичну чинність вони набували з моменту проголошення їх — *verbis*. Звідси і їхня назва — вербальні. Це найдавніші договори, стипуляція, обіцянка вільновідпущеника патрону при звільненні, обіцянка про встановлення посагу. Два останніх договори укладалися рідко. Стипуляція, навпаки, виявилася досить зручною формою і стала одним з найпоширеніших вербальних договорів.

Стипуляція — це суто *формальний* договір навіть у класичному праві, який передбачав *одностороннє* зобов'язання: кредитор мав право вимагати, а боржник був зобов'язаний у повному обсязі виконати вимогу кредитора.[4]

Абстрактний характер, простота укладення та можливість швидкої реалізації стипуляції надавали порівняно з іншими формами договору такі переваги, що у класичний період вона стала однією з провідних форм.

Письмовими контрактами називали договори, які укладалися письмово (*litterae* — письмо; *libra* — літера; *litteris fit obligatio* — зобов'язання, що виникало внаслідок запису, письма).

Письмові договори не мали широкого поширення у Стародавньому Римі, оскільки письменим було лише вузьке коло населення. Найдавнішою формою письмових договорів були записи у *прибутково-видаткових книгах*. Для римлян взагалі була характерною ретельність ведення господарських справ. Письмовий контракт укладався у формі запису в прибутково-видатковій книзі. Однак порядок здійснення таких записів нам невідомий.

Реальними признаються ті договори, які включають два взаємозв'язаних і послідовно скоюваних дій: досягнення угоди про предмет договору і здійснення реальної передачі цього предмету. Здійснення однієї з цих дій не приводило до виникнення реального договору. Дії признаються такими і одержують юридичну силу тільки з того моменту, коли на підставі угоди одна сторона передала іншій ту річ, яка була предметом договору. До моменту передачі речі угода саме по собі значення не має. Як говорили римські юристи, поки не відбулася передача, зобов'язання з реального договору не виникне.

Римське право знає чотири типи реальних контрактів: позики (*mutuum*), позички (*commodatum*), зберігання (*depositio*) і застави (*pignus*).[4]

1. *Mutuum* (позика) – найдавніший вид реальних договорів, які були різновидом кредиту. Кредиторами за договором позики, як правило, були люди заможні. Боржниками, навпаки, майже завжди виступали представники найбідніших кіл вільного населення.

Mutuum - реальний договір. Він набуває чинності, коли на підставі угоди сторін послідувала передача грошей або речі, тобто предмет договору складають речі, визначувані родовими ознаками. При цьому грошова сума і речі переходять у власність позичальника. На останньому відповідно лежить і ризик випадкової загибелі одержаної речі.

Предметом договору позики були гроші чи інші речі, що визначалися родовими ознаками (зерно, вино, масло тощо), які називалися *валютою позики*. Оскільки ці речі споживні, звичайно поверненню підлягали не ті, що передавалися в позику, а інші, такі самі, тієї самої кількості та якості. Іншого уявити не можна, адже за договором позики боржник одержував речі не для тимчасового користування, а щоб ними скористатися, спожити, витратити, розпорядитися. Отже, предметом договору позики були речі взаємозамінні, що вимірювалися кількістю, масою тощо.

Договір позики – односторонній договір. За ним кредитор-позикодавець має право вимагати повернення боргу, не несучи ніяких обов'язків, а боржник-позичальник несе тільки обов'язок повернути борг, не маючи жодних прав.

2. *Commodatum* (позичка) – реальний контракт, за яким одна сторона (комодант) передає іншій особі (комодатарію) індивідуально-визначену річ у тимчасове безплатне користування, а позичальник (комодатарій) зобов'язується повернути ту саму річ у справному стані.

За договором позички річ передавалася у тимчасове і безоплатне користування, тобто за користування річчю позичальник не зобов'язаний яким-небудь чином винагороджувати позичкодавця.

Позичальник за договором позички повинен використовувати річ відповідно до її господарського призначення, піклуючись про неї як добрий господар.

Договір позички не є суворо одностороннім, як позика. Він може бути одностороннім (частіше) і двостороннім(рідше). У цьому разі кожна сторона має і права, і обов'язки.[3]

3. *Depositum* (зберігання, схов) – це реальний контракт, за яким одна сторона (депонент) передає іншій стороні (депозитарію) індивідуально-визначену річ на схов, зберігання.

Предметом договору зберігання є річ індивідуально-визначена. Римському праву відомі випадки, коли предметом договору були речі, визначувані родовими ознаками. Подібні договори називалися *depositum irregidare*, тобто незвичайні. Предмет такого договору признавався власністю поклажоприймачника. Він повертає не ті ж самі речі, а тільки таку ж кількість речей того ж роду, які були одержані.

Слід зазначити, що *depositum* не обмежувався рухомими речами. На зберігання могла бути передана і нерухомість, особливо у формі секвестрації.

Істотною ознакою договору зберігання була безоплатність, безкоштовність заощадження. Зберігання за платно здійснювалося за договором найму.

4. Через договір застави (*pignus*) одна сторона — заставник (*pignori datus*) передає річ іншій стороні — заставодержателю (*creditor pigneraticius*) у володіння. Останній повертає річ після виконання заставником основного зобов'язання. В цьому випадку кредитор за основним зобов'язанням стає боржником заставного зобов'язання, а боржник за основним зобов'язанням - кредитором заставного зобов'язання. Як заставник міг виступати як боржник заставника, так і третя особа.

Предметом договору (об'єктом застави) могли бути всі майнові блага, що включають тілесні речі, рухомі і нерухомі, полягаючі в цивільному обороті (*in commercio*) і мають грошову цінність (*quod emtionem vendicionemque recipit, etiam pignorationem recipere potest*). Предметом договору могла бути сукупність речей, наприклад, бібліотека, товарний склад, майбутні речі (урожай).[4]

Стабільність договору – застави забезпечувалася тільки моральним обов'язком заставоприймачника повернути річ після того, як основне зобов'язання буде повністю погашене заставником. Згодом цей обов'язок признавався юридичним і захищався позовом доброї віри (*actio fiducia*). Договір про заставу повинен бути укладений у письмовій формі.

Консенсуальні контракти сформувались пізніше інших договорів, і формалізм при укладенні їх був істотно пом'якшений. Укладення договору досягалося тут простою угодою сторін. До цієї групи належали договори купівлі-продажу, найму (речей, послуг, роботи), доручення, *societas* (договір про спільну діяльність або ж договір товариства). Консенсуальні контракти становили також замкнену групу

За консенсусними договорами зобов'язання виникають унаслідок однієї звичної угоди сторін (*consensus*) незалежно від передачі речі. Ці види договорів засновані на одній тільки угоді. З моменту досягнення угоди сторін про предмет договору для сторін наступають юридичні наслідки.

Угода за цими договорами придбала силу юридичного факту, що встановлює обов'язки сторін виконати певні дії. З даного моменту кредитор мав право вимагати від боржника виконання договору.

Основна спільна риса консенсуальних контрактів – набуття ними чинності з моменту досягнення угоди без виконання яких-небудь додаткових формальностей. Отже, на відміну від реальних контрактів, досягнення угоди набувало тут юридичного значення, ставало юридичним фактом, який встановлював обов'язки сторін виконувати певні дії.

Різновиди консенсуальних контрактів.

1. Договір куплі-продажу (*emptio-venditio*) как в древние времена, так и в современном мире призван обеспечить обращение вещей во всех сферах общественного воспроизводства: производство, распределение, обмен и потребление. В историческом плане договор купли-продажи предшествовал договору мены - обмен вещи на вещь (*permutatio*), то есть мена существовала до того, как появились деньги

Договір купівлі-продажу є контрактом, за яким одна сторона (продавець) бере на себе обов'язок передати іншій стороні (покупцеві) у власність якусь річ, а покупець зобов'язується прийняти куплену річ і заплатити за неї обумовлену ціну.

Сторонами договору могли быть любые право-дееспособные физические и юридические лица, а также государство. Ограниченно дееспособные лица могли самостоятельно совершать куплю-продажу вещей лишь с согласия опекунов и попечителей. Предметом договора могло быть все, что не было изъято из оборота, а именно: вещи телесные (*corporales*) и бестелесные (*res in corporales*), право на имущество, сервитута, требования, движимые (*mech* - товар) и недвижимые (здания, сооружения, земельные участки), вещи настоящие и будущие (*res separata* - плоды), вещи одиночные (*singulares*) и совокупность многих вещей (наследство – *hereditas*), собственная вещь продавца и чужая. [1,с.378]

Договор купли-продажи признавался не имеющим юридической силы, когда предмет его: а) вещь, которой нет в настоящем и которая невозможна в будущем; б) изъят из оборота (*extra commercium*); в) украденная вещь, о чем знали оба контрагента договора; г) вещь, уже принадлежавшая покупателю. Покупка такой вещи в порядке исключения разрешалась по определенным условиям (табл. 8).

Цена договора (*pretium*) признавалась одним из существенных элементов купли-продажи. Она должна состоять из денежной суммы. Иначе контракт будет не куплей-продажей, а меной или безымянным контрактом.

2. *Locatio-conductio rerum* (договір найму речей) – це контракт, за яким одна сторона – наймодавець (*locator*) – бере на себе обов'язок надати іншій стороні – наймачу (*conductor*) – у тимчасове користування яку-небудь річ за обумовлену винагороду.

Предметом договору найму речей могли бути будь-які речі, крім споживаних, оскільки наймач зобов'язаний повернути таку саму річ і в такому самому стані (таку саму споживану річ повернути неможливо). Предметом договору могли бути одна або кілька речей. При цьому не мало значення, чи був власником цих речей наймодавець. Річ передавалася в тимчасове користування. Наймач зобов'язаний був повернути таку саму річ і в такому самому стані.

У римському праві виділяли три види договору найму: а)наєм речей *locatio conductio rei* - (оренда); б) наймання послуг - *locatio conductio operarum*; у) наймання роботи - (праця особи) або підряд - *locatio conductio operis*, або *opens facendi*.

3. *Mandatum* (договір доручення) – контракт, за яким одна сторона (повірений, мандатарій) бере на себе обов'язки ви-конати безоплатно на користь іншої сторони (довірителя, манданта) певні дії.

Предметом доручення могли бути дії як юридичного, так і фізичного характеру. Однак договір доручення частіше укладався для здійснення саме юридичних дій — вчинення право-чинів, виконання процесуальних дій тощо. Водночас допускалося укладення договору доручення щодо здійснення «супутніх» послуг фізичного характеру – доставка документів, заповнення формулярів тощо.

За сутністю договір доручення наближається до договору найму послуг в першому і другому предметом можуть бути фізичні послуги. Різняться вони істотною ознакою: договір найму послуг – платний, а договір доручення завжди безоплатний. Якщо виконання яких-небудь дій здійснювалося за плату, це перетворювало договір у найм послуг.

4. *Societas* (договір про сумісну діяльність, або ж договір товариства) – контракт, за яким дві або кілька осіб об'єднувалися для досягнення якоїсь спільної господарської мети. [3]

Договір *societas* своєрідний у тому плані, що в ньому бере участь практично необмежене число осіб, тобто це багатосторонній договір. Він, так само, як і договір доручення, базувався на особливій довірі товаришів один до одного, на впевненості одного в порядності, чесності, сумлінності й добросовістності всіх інших.

До початку нашої ери численні і різноманітні господарсько-комерційні відносини не укладалися в рамки замкнутої системи договорів, де кожен мав свою назву у відповідній підгрупі загальної системи: вербальний, літеральний, реальний, консенсусний. Через ці обставини римські юристи ввели нову категорію договорів, назвавши її «*Contractus innominata*», тобто безіменні, непойменовані контракти.

За **безіменними** договорами, якщо одна із сторін вже виконала своє майнове зобов'язання, а інша відмовилася виконати прийняте на себе зобов'язання, першій стороні давався кондікційний (*condictiones*) позов для витребування назад того, що було надане іншій стороні. Пізніше було запропоноване інше рішення: сторона, що виконала договір, мала право вимагати не тільки повернення виконаного, але і виконання самого договору.

1. Договір міни (*contractus gemum permutatio*) – це контракт, за яким одна сторона пере-давала іншій стороні у власність яку-небудь річ (речі), з тим, гир друга сторона натомість передасть першій стороні у власність іншу річ, еквівалентну за вартістю. Він виник раніше, ніж договір купівлі-продажу, коли обіг товарів провадився у формі обміну речі на річ. Проте з появою грошей договір міни втрачає своє значення, бо обмін речей на гроші набагато спростив цивільний обіг

2. Оціночний договір (*aestimatum*) – контракт, за яким одна сторона передавала іншій певну річ для продажу за обумовлену ціну, а друга сторона повинна була передати першій обумовлену суму чи повернути саму річ.

Предметом договору могла бути будь-яка річ, не вилучена з обігу. Він вважався укладеним з моменту фактичної передачі речі власником другій особі для продажу. Однією з особливостей оціночного договору було те, що ризик випадкової загибелі речі брав на себе перекупник, хоч і не був її власником.

Пакт (*pacum*) в перекладі означає угоду, яка на відміну від договору признавалася неформальним зобов'язанням. Через це пакти (спочатку) не підлягали судовому (позовний) захисту. У законах XII таблиць пакт характеризується як угода, за допомогою якого досягається примирення сторін, припинення суперечки. Тим самим пактом знімалася відповідальність за делікти, наприклад за крадіжку (*furtum*), спричинення шкоди (*damnum*), що приводило до припинення суперечки, конфлікту. [4]

Пакти – це неформальні угоди, тобто саме ті, які були правовою формою ділового життя за межами кола контрактів. Вони не мали позовного захисту і безумовного юридичного значення: тут покладалися лише на совість контрагентів, на їхні моральні якості, а не на приписи норми позитивного права.

Подальший розвиток економічних відносин, розширення товарообігу зумовило необхідність надання окремим пактам позовного захисту. По суті, пакти складали додаткові угоди до консенсусних контрактів: купівлі-продажу, найму (майнового і особистого), товариства і доручення.

Пакти розрізнялися за змістом, підставі виникнення і іншим класифікаційним ознакам. Римляни підрозділяли на великі групи: пакти голі (*nuda*) і пакти одягнені (*vestita*). Кваліфікаційним критерієм тут виступала можливість забезпечення їх позовним судовим захистом: перші - не могли бути захищені в позовному порядку, а для інших позов був можливим. Згодом за допомогою преторських едиктів і імперських законів всі пакти підлягали позовному захисту. Пакти є юридичними фактами, що породжують дві групи зобов'язань.

Перша група - це певний попередній ' вид зобов'язань, які складають правову базу головного (основного) договору (консенсусного або реального). Наприклад, попередня угода про майбутню позику (*pactum de mutuo dando*); угода про майбутнє дарування (*pactum do-nationes*); або взагалі, угода про висновок будь-якого виду договору (*pactum de contrahendo*). Ця група була названа римлянами *pacta praetoria* - преторські пакти. По сучасному цивільному праву така угода називається попереднім договором.

Друга група угод (пактів) призначена для внесення різного роду змін (доповнень) у вже укладені (існуючі) договори. Наприклад, угоди про зворотну купівлю (випуки) проданого товару (*pactum de re-tremendo*); угода про можливість несхвалення купленого товару (*pactum displicential*). Називалася ця група -*pacta adiecta* (пакти приєднання, доповнення).

Нарешті, група пактів під назвою *pacta legitima*, тобто визнані імператорськими законами. До них відносилися угоди про завдаток (*arrha*) про компроміси, тобто про дозвіл розбіжностей преторським судом (*compromises im*); про дарування як факт визнання діючим зобов'язання (*donationis*); про односторонню обіцянку приданого (*pollicita-tio dotis*).

Література:

1. Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 512с. – Бібліогр.: С.477-481
2. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: Конспект лекцій. – 4-те вид., перероб. Ідопов. – Х.: ТОВ «Одессей».- 312с.
3. Харитонов Е.О. Основы римского частного права. – Ростов-на-Дону,1999.
4. Яковлев В.Н. Древнеримское и современное гражданское право России. Рецепция права: учеб. Пособие.2-е изд., перераб. И доп./УдГУ. Ижевск, 2005.Ч.2.496 с.
5. Гай. Институции/ Пер. С лат. – М., 1997
6. Дигесты Юстиниана/ Избранные фрагменты в переводе и с примечаниями И.С. Перетерского. – М.,1984.

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Гулько Юлія Юрївна,
здобувач кафедри права інтелектуальної
власності та корпоративного права
Одеської національної юридичної академії*

В епоху інтелектуальної власності, якою практично всі країни світу, що прагнуть покращення добробуту свого населення, визнали третє тисячоліття, винахідництву належить пріоритетне місце. Саме отримання науково-технічних результатів, їх надійна правова охорона та ефективне використання дають можливість забезпечити стабільний економічний розвиток країни на основі постійного удосконалення технологічних процесів, що характеризують сучасне виробництво та забезпечують випуск конкурентоспроможної продукції, яка задовольняє постійно зростаючі потреби населення.

Іншими словами, стабільний економічний розвиток нашої країни неможливий без удосконалення правової охорони результатів інтелектуальної діяльності людини, максимальної гармонізації відповідного національного законодавства з міжнародними